

DOI: 10.22092/irm.2021.351458

نامه علمی

تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۵/۲۱
تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۱۱/۰۹

ارزیابی عملکرد ساماندهی خروج دام در جنگل، در راستای مدیریت پایدار جنگل های گیلان

بابا خانجانی شیراز*

چکیده

استان گیلان با وسعت کلی ۱۴۷۱۱۰۰ هکتار براساس تقسیم بندی طرح جامع آبخیزداری، در مجموع شامل ۵۲ حوزه آبخیز کوچک و بزرگ است. حضور دام و فعالیتهای دامداری در عرصه جنگل و وجود مسائل اقتصادی-اجتماعی حاکم، اجرای طرح های جنگلداری را با مشکل اساسی مواجه کرده است. این موارد در مطالعه های بخش اجتماعی-اقتصادی در دهه ۶۰ مورد توجه قرار گرفت. برای اجرای این پژوهش، از پرسشنامه استفاده شد، پرسشنامه ها در قالب چهار فرم پرسشنامه ای به عنوان شاخص های ارزشیابی در میان چهار گروه جنگلشنینان ساکن جنگل، جنگلشنینان ساماندهی نشده در جنگل، ناظرین طرحها و مسئولین مرتبط ساماندهی و خانوارهای ساماندهی شده ساکن در شهرک ساماندهی توزیع شدند. برای هر نمونه پرسشنامه ای، اطلاعات حداقل ۳۰ پرسشنامه تکمیل و داده های جمع آوری شده با استفاده از نرم افزار آماری تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان داد، اجرای طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل، در طولانی مدت، سبب مدیریت پایدار جنگل می شود. اگر روزانه هر واحد دامی از ۲ نهال تغذیه کند و متوسط حضور دام در جنگل ۸ ماه در سال باشد، هر واحد دامی در سال، ۴۸۰ اصله نهال را سرچر خواهد کرد و تعداد ۵۲۶۶۹۵۹۶۰ اصله نهال در سال، تنها در استان گیلان توسط دام چرا خواهد شد. حضور دام یکی از مهمترین عوامل تخریب جنگل و مانعی برای زادآوری طبیعی است. نقصان شدید زادآوری طبیعی در جنگل نیز موجب به قهقرا رفتن اکوسیستم جنگل و مخروبه شدن آن خواهد شد.

واژه های کلیدی: ارزیابی، ساماندهی جنگلشنینان، مدیریت پایدار جنگل، گیلان

Evaluating the performance of organizing livestock outflow in the forests, in the direction of sustainable management of Gilan forests

B. Khanjani Shiraz*

Abstract

Gilan province, with a total area of 1471100 hectares, is divided into 52 small and large watersheds based on the classification of the comprehensive watershed management project. The presence of livestock and livestock activities in the forest, as well as the existence of the socio-economic issues, has made the implementation of forestry projects with a major problem. These issues were considered in the socio-economic sector studies in the 60s. To conduct this research, a questionnaire was used that was distributed in the form of four questionnaires as evaluation indicators among four groups of forest dwellers, unorganized forest dwellers, project supervisors, related organizing officials, and organized households living in the distribution town. For each sample of the questionnaire, the information of at least 30 questionnaires was completed, and the collected data were analyzed using statistical software. The results showed that the implementation of the organization and removing livestock project from the forest, in a long time, will lead to sustainable forest management. If each livestock unit feeds on two seedlings daily and the average presence of livestock in the forest is eight months per year, each livestock unit will remove 480 seedlings per year, and only in Gilan province, 526695960 seedlings per year will graze by livestock. The presence of livestock is one of the most important factors in deforestation and a barrier to natural regeneration. Severe loss of natural regeneration in the forest will also cause the forest ecosystem to regress and be destroyed.

Keywords: Evaluation, forest management, sustainable management, forest, Gilan.

*- نویسنده مسئول، پژوهشگر، بخش تحقیقات جنگل ها، مراتع و آبخیزداری، مرکز تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی استان گیلان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، رشت، ایران.
پست الکترونیک: babasarak1964@gmail.com

*- Research expert, Forests, Rangelands and watershed Research Department, Gilan Agricultural and Natural Resources Research and education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization, AREEO, Rasht, Iran, Email: babasarak1964@gmail.com

● مقدمه

جنگل‌های شمال، تنها جنگل‌های تولیدی کشور هستند که متأسفانه تا سال ۱۲۹۷ مورد بی‌توجهی حکومت وقت قرار داشتند. این

جنگل‌ها، دستخوش تحولات عظیم و شگرفی بودند، اجرای برنامه حفاظت و مدیریت جنگل‌های ایران از جمله جنگل‌های شمال در اواخر قرن نوزدهم آغاز شد، اگرچه تا سال ۱۳۳۸ بیشتر جنبه حفاظت فیزیکی داشت، اما در کنار آن به مسائل فنی نیز توجه می‌شد، از سال ۱۳۳۸ و با تهیه طرح‌های جنگل‌داری، اعمال دیدگاه‌های علمی و فنی مرتبط با جنگل‌ها رواج بیشتری یافت، در سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۷۰ قانون الزام بهره‌برداری جنگل در چهارچوب طرح جنگل‌داری اجرا شد، هدف عمده از اجرای طرح‌های یادشده، برداشت چوب با رویکرد اقتصادی بوده است، حضور دام و دامداری نیز به‌عنوان یک معضل در عرصه جنگل قابل توجه است. وجود مسائل اقتصادی - اجتماعی در اجرای طرح‌های جنگل‌داری، در دهه ۶۰، سبب توجه به مطالعات بخش اجتماعی - اقتصادی شد. برنامه مدیریت پایدار جنگل دارای ۴ رکن اصلی حفاظت، احیاء، توسعه و بهره‌برداری است، این ارکان اهداف اصلی و سازمانی مدیریت پایدار در جنگل را دنبال می‌کنند. امروزه با توجه به برنامه ۱۰ ساله استراحت و بازپروری جنگل، یکی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین ارکانی که باید مورد توجه ویژه قرار گیرد، حفاظت و احیای جنگل است. یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار بر روند تخریب و نابودی جنگل‌های شمال مسئله چرای دام در جنگل است که در ارکان حفاظت و احیای جنگل قرار می‌گیرد. دلیل عدم موفقیت در برداشت اقتصادی از چوب جنگل بعد از ۵ دهه و طرح بحث استراحت جنگل را باید در عدم توجه جدی به مسئله چرای دام در جنگل جستجو کرد. با عملیاتی شدن تصمیم توقف بهره‌برداری چوب از جنگل، هنوز تصمیمات لازم برای ساماندهی

و خروج دام از جنگل، براساس برنامه‌های راهبردی مدون کارشناسی شده، اخذ نشده است. آیا با حضور دام در عرصه‌های جنگلی، ارکان احیاء و توسعه جنگل همسو با اصول توسعه پایدار، عملیاتی خواهند شد یا نه؟ نمی‌توان انتظار پاسخی مثبت را داشت. در برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل، که در اوایل دهه ۷۰ شروع شد، متأسفانه به دلیل موانع و مشکلات پیش‌رو، کارنامه خوبی ارائه نشد، ادامه عملیات برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل کند، یا متوقف شد، بنابراین، از روی اجبار باید رویه کار را تغییر داد و با خط‌مشی و رویکردی تازه شروع کرد.

● پیشینه

حضور دام در عرصه‌های جنگلی با رویکرد علمی، فنی و تخصصی مغایر است، آمارها نشان می‌دهند از سال ۱۳۴۲ (سال ملی شدن جنگل‌ها و مراتع) تاکنون، ۱/۵ میلیون هکتار از سطح جنگل‌های شمال کاسته شده است (خادم، ۱۳۸۰). آمار پایه مربوط به سال ۱۳۶۴ نشان می‌دهد، در جنگل‌های شمال ۴ میلیون و ۳۷۰ هزار واحد دامی و ۷۸ هزار و ۳۹۰ خانوار جنگل‌نشین وجود داشته که از این تعداد، حدود ۱۳ هزار خانوار مشمول طرح خروج دام و ساماندهی جنگل‌نشینان شده‌اند، تاکنون حدود یک میلیون و ۳۰۰ هزار واحد دامی از جنگل خارج و حدود چهار هزار خانوار جنگل‌نشین نیز سامان‌دهی شده و تغییر مکان داده‌اند، از نظر کارشناسان حضور جمعیتی بیش از ۴۶۴۵۰۰ نفر در بیش از ۲۴۰۱ آبادی، با در اختیار داشتن ۵۷۹۷۰۰۰ واحد دامی، در قالب ۳۳۱۰۷ واحد دامداری، که مشغول به نگهداری و پرورش دام‌های بومی در سطح این پهنا هستند، تا حدود زیادی سبب کاهش سطح جنگل‌ها شده است (ریاحی، ۱۳۶۹). نتایج بررسی و تحلیل رفتارهای اقتصادی - اجتماعی جوامع محلی در بهره‌برداری از منابع طبیعی حوزه‌های آبخیز شمال ایران (مطالعه موردی حوزه آبخیز وازرود شهرستان نور) نشان داد، میزان وابستگی ساکنان دائم به منابع طبیعی در حوزه تحقیق به مراتب بیشتر از ساکنان موقت است. این مسئله نشان می‌دهد که ساکنان دائم حوزه تعاملات

متنوع‌تری را با منابع جنگلی حاشیه روستا دارند (علی‌پور و همکاران، ۱۳۸۰). نتایج بررسی مقایسه بین تولید بیولوژیکی و آثار اقتصادی - اجتماعی تولیدات دامی در جنگل نشان داد، با وجود دامداری‌های سنتی مرسوم در جنگل و نیز بهره‌برداری‌های بخش دولتی و خصوصی، میزان موجودی سرپا در جنگل کاهش یافته و سالانه ۱۸ / ۱۲۶ هکتار از یک حوزه ۱۲۷۴۵ هکتاری مخروبه می‌شود. (خانجانی شیراز، ۱۳۸۰). مطالعات انجام شده در کشور آلبانی نشان می‌دهد، بعد از فروپاشی کمونیسم، فعالیت‌های مخرب در حوزه منابع طبیعی این کشور متوقف نشده و از سال ۱۹۹۹ به بعد، ۱۵ درصد از جنگل‌ها به خاطر استفاده از چوب برای سوخت، بریدن غیرقانونی، عدم کنترل بر تعریف دام‌ها در جنگل و کنترل ضعیف دولتی بر بهره‌برداری از منابع جنگلی مورد تخریب قرار گرفته است.

این مسئله در جنوب غربی ایتوبی نیز به‌واسطه هجوم ساکنان این منطقه به اراضی جنگلی و پاک‌تراشی درختان با هدف کشت زمین‌ها برای تولید قهوه، سبب لخت شدن خاک‌های قرمز و رسی و در معرض فرسایش قرار گرفتن آن شده است (Drianp, 1993). دولت هند، بعد از اعتراضات گسترده مردمی در قالب جنبش (چپیکو)، برای جلوگیری از قطع بی‌رویه منابع طبیعی به‌وسیله شرکت‌های بهره‌برداری از جنگل، در سال ۱۹۹۰ مصوبه مدیریت مشارکت جویانه جنگل (IFM) را برای محافظت و مدیریت اراضی جنگلی با حضور مردم به تصویب رساند (George, 2002). با توجه به کاهش سریع سطح جنگل‌های طبیعی، در بسیاری از نقاط دنیا، دولت‌ها با هدف جلوگیری از تخریب و کاهش صدمه به منابع جنگلی، روش مدیریت پایدار را در پیش گرفته‌اند (یخکشی، ۱۳۸۲). بعد از گذشت سه دهه از اجرای طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل، تاکنون نزدیک به ۶۵۰ هزار واحد دامی، از جنگل خارج شده است، با توجه به میانگین تعداد دام هر دامدار، یعنی ۱۲۲ واحد دامی، می‌توان ادعا کرد که ۵۳۰۰ دامدار، جنگل را تخلیه کرده‌اند، اما با توجه

به آمار دامداران (در حدود ۲۹ هزار نفر) هنوز تا دستیابی به هدف‌های طرح فاصله زیادی وجود دارد (محمودپور، ۱۳۸۲). امروزه اجرای موفق طرح جنگلداری مستلزم نگرشی فراتر از مفهوم سنتی تولید پایدار محصولات چوبی است. از این رو مبحث مدیریت پایدار جنگل، باید به جنبه‌های اکولوژیکی و اقتصادی - اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته باشد (wolfslehner et al., 2005). مرتضوی و همکاران در سال ۱۳۸۶ با گردآوری اطلاعات توصیفی - تحلیلی در قالب داده‌های سری زمانی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۳ نشان دادند، اجرای این طرح، از یک سو مقدار رویش سالانه این جنگل‌ها را افزایش داده و از سوی دیگر به افزایش فرآورده‌های دامی و درآمد ساکنان روستاهای مجاور جنگل منجر شده است. نتایج بررسی در برآورد ریالی صدمات بهره‌برداری جنگل بر توده و زادآوری (مطالعه موردی سری الندان و واتسون) نشان داد مجموع صدمات بهره‌برداری در پایان عملیات معادل ۱۵/۵ درصد و برآورد ریالی سهم قابل پیشگیری آن، سالانه ۳۵۴۴۳۵۶ ریال در هکتار از منطقه مورد مطالعه بوده است، در نتیجه در اثر بهره‌برداری و خروج چوب‌آلات، معادل ۳۵۹۵۵۰۳ ریال در هکتار به توده و زادآوری در جنگل‌های مورد بهره‌برداری، خسارت وارد شده است (لطفعلیان و همکاران، ۱۳۸۷). با ارزیابی آثار اجرای طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل بر جنگل‌نشینان در استان گیلان مشخص شد، وجود جنگل‌نشینان و حضور دام، از عوامل تخریب محسوب می‌شود و دولت‌ها با توجه به شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی حاکم شیوه‌های مختلفی را در این زمینه به کار گرفته‌اند (عظیمی و امیری، ۱۳۸۷). سعیدی و همکاران در پژوهشی با عنوان کاربرد فرایند شبکه‌ای (ANP) در تعیین اولویت خروج دام از جنگل و ساماندهی جنگل‌نشینان، به‌وسیله معیارها و شاخص‌های تعیین اولویت دامداران جنگل‌نشین در قالب یک مدل کمک به تصمیم‌سازی نشان دادند، جمعیت دام، جمعیت آبادی (تعداد خانوار) و دامداری به‌عنوان منبع درآمد خانوار از بیشترین

اهمیت در تعیین اولویت‌گزینه‌ها برخوردارند (سعیدی و همکاران، ۱۳۸۹). شروع فرایند خروج دام در ایران از سال ۱۳۱۸ است که تا به امروزه به‌طور کامل عملی نشده و در تمام این دوره تأکید مسئولان و کارشناسان جنگل بر عدم حضور دام در جنگل‌های شمال بوده است (شامخی و محمدی، ۱۳۹۰). نتایج بررسی مسائل اقتصادی - اجتماعی برای مدیریت جنگل‌های طرح گلبند و یسر شهرستان نوشهر نشان داد، مهم‌ترین عامل تخریب جنگل، انسان و مسائل و مشکلات اجتماعی و اقتصادی حوزه گلبند در طی ۳۷ سال گذشته با اجرای طرح خروج تغییر کرد

با
ارزیابی آثار اجرای
طرح ساماندهی و خروج دام
از جنگل بر جنگل‌نشینان در استان
گیلان مشخص شد، وجود جنگل‌نشینان
و حضور دام، از عوامل تخریب محسوب
می‌شود و دولت‌ها با توجه به شرایط
اجتماعی، اقتصادی و سیاسی حاکم
شیوه‌های مختلفی را در این زمینه
به کار گرفته‌اند

(فرهی و همکاران، ۱۳۹۰)، نتایج بررسی ارزیابی اثرات طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل بر جنگل‌نشینان (مطالعه موردی جنگل عباس‌آباد) نشان داد، جنگل‌نشینان علاقه بیشتری به دریافت زمین نسبت به دریافت پول داشتند و تعدادی نیز خواهان بازگشت به جنگل بودند (توحیدی و همکاران، ۱۳۹۲). بررسی پیامدهای اقتصادی - اجتماعی و برنامه ملی جنگلداری در پدیده تغییر اقلیم و تنوع حیات در جنگل‌های هیرکانی (مطالعه موردی حوزه ۹ گیلان) نشان داد، روابط بین تعداد واحد دامی در جنگل با متوسط موجودی سرپا، همبستگی معکوس (-0.48) و نسبت فاصله از روستا با افزایش میزان تجدید حیات جنگل همبستگی مثبت (0.97) داشته است (خانجانی شیراز، ۱۳۹۵).
● **ضرورت**
مشاهدات نشان می‌دهد نتایج حاصل

از اجرای طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل، از میزان تعارض به جنگل نکاسته است و این نشانه ناکارآمد بودن طرح یادشده در سه دهه گذشته است. حضور دام در عرصه‌های جنگلی با رویکرد علمی، فنی و تخصصی مغایر است، ماحصل عدم توجه به مسائل اجتماعی، اقتصادی و عدم توجه به توانمندسازی جوامع محلی در افزایش مشارکت‌های مردمی در برنامه‌ریزی‌ها، موجب عدم اجرای فرایند تولید جنگل و اختلال در بهره‌برداری فرآورده‌های چوبی در جنگل شده است. در زمان حاضر، از نظر علمی و تخصصی، تعارض دام و جنگل کاملاً آشکار بوده، به‌نحوی که در عرصه‌های جنگلی شمال کشور بیش از ۷۷ هزار خانوار جنگل‌نشین حضور دارند (شامخی، ۱۳۷۱). حضور بیش از پنج میلیون دام در جنگل‌های شمال کشور یکی از عوامل اصلی تخریب جنگل است. براساس اعلام جامعه جنگلبانی ایران، دام‌ها سالانه ۴۰۰ میلیارد تومان به جنگل‌های شمال خسارت وارد می‌کنند. روند تخریبی در جنگل‌های شمال کشور، به دلیل برداشت‌های بی‌رویه و وجود دام‌های زیاد، همچنین تغییرات اقلیمی با سرعت زیادی پیش می‌رود. در دل این طرح نیز، طرح خروج دام از عرصه‌های جنگل تدوین شد، طرحی که براساس آن قرار بود در یک دوره زمانی شش ساله، خروج دام از جنگل‌های کشور با اولویت جنگل‌های شمال اجرایی شود. در تیر ماه ۱۳۹۲ طرح یک فوریتی با موضوع حذف بند «ج» از ماده ۱۴۸ قانون برنامه پنجم توسعه، پیشنهاد شد که با انتقاد بزرگ‌ترین تشکل علمی جنگلبانی کشور مواجه شد، در واقع با حذف این بند، طرح خروج دام از جنگل با نزدیک به ۳ دهه سابقه اجرایی، از دستور کار سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور خارج می‌شود.

● روش تحقیق

در سال ۱۳۹۷، اطلاعات مربوط به ۳۰ خانوار ساماندهی شده، ۱۰ خانوار از هر یک از سه شهرک مهم استان، شامل آستاراچای شهرستان آستارا، رودبارسرای شهرستان رضوان‌شهر و شهرک کادوس شهرستان

شکل ۱- خواسته‌های جنگل‌نشینان جهت حفاظت از جنگل

شکل ۲- چرای دام فرد ساماندهی شده در سامانه عرفی جنگل‌نشین ساماندهی نشده جنگل شفارود گیلان زمستان ۹۷

شفت استان گیلان، با توجه به وضعیت رفاهی و رضایت‌مندی افراد جنگل‌نشین ساماندهی شده، در قالب پرسشنامه‌ای با ۱۰ سؤال کلیدی جمع‌آوری شد.

نمونه‌برداری و تکمیل اطلاعات، براساس دیدگاه‌های ناظرین طرح‌ها و مسئولین مرتبط با طرح «ساماندهی جنگل‌نشینان» در بخش جنگل در قالب پرسشنامه‌ای با ۱۲ سؤال کلیدی، توسط ۳۰ نفر به صورت تصادفی انجام شد.

اطلاعات مربوط به خانوارهای جنگل‌نشین دامدار و ساماندهی نشده مرتبط با طرح «ساماندهی جنگل‌نشینان» در بخش جنگل، در قالب پرسشنامه‌ای با ۱۲ سؤال کلیدی در حوزه‌های ساماندهی جنگل‌نشینان (برای هر حوزه ۱۰ نفر، در مجموع ۳۰ نفر)، به صورت تصادفی تکمیل و جمع‌آوری شد.

پرسشنامه مربوط به خانوارهای جنگل‌نشین با سکونت دائم در جنگل، در خصوص برنامه آتی طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل در ۱۸ سؤال کلیدی طراحی شد، در حوزه‌های ساماندهی جنگل‌نشینان و در هر حوزه ۱۰ نفر (در مجموع ۳۰ نفر) به صورت تصادفی این پرسشنامه‌ها را تکمیل کردند. داده‌ها بعد از جمع‌آوری با استفاده از نرم‌افزار آماری تجزیه و تحلیل شد. برای اثبات آثار مخرب دام در تجدید حیات جنگل، نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش ۱۳۷۶ مقایسه شد، همچنین تولید اقتصادی جنگل و آثار اقتصادی اجتماعی حاکم در حوزه ۱۰ گیلان مورد واسنجی قرار گرفت. قطعاتی از جنگل که دارای دام و خانوارهای زیادی بودند، با قطعاتی که بعد مسافت بیشتری با دام‌سراها و روستاها داشتند، مقایسه شدند. سپس واقعیت‌های اجتماعی-اقتصادی حاکم بر حوزه‌های عملیات بهره‌برداری از جنگل، ساماندهی جنگل‌نشینان و اثربخشی برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل، با استفاده از جدول آمار و اطلاعات برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری گیلان در سال ۱۳۹۷، مورد تحلیل قرار گرفت.

● یافته‌ها

نتایج مربوط به دیدگاه‌های جنگل‌نشینان

شکل ۳- سکونتگاه جنگل‌نشینان ساکن جنگل در آستارا زمستان ۹۷

در برنامه حفظ و نگهداری عرصه‌ها ضعیف عمل شده است. دام افراد ساماندهی نشده برای جنگل‌کاری و تجدید حیات جنگل زیان‌آور بوده است، به طوری که ۵۷ درصد از ناظرین و محافظین جنگل بر عدم موفقیت برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل در دهه‌های گذشته اتفاق نظر داشتند.

نتایج مربوط به دیدگاه‌های مربوط به جنگل‌نشینان ساماندهی نشده دامدار جنگل در خصوص برنامه طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل

در راستای سؤالات مطرح شده، بیشترین اختلاف مربوط به عدم تمایل به ساماندهی، عدم پذیرش روش ساماندهی جنگل‌نشینان به روال گذشته و بازگشت مجدد دامدار ساماندهی شده به جنگل است که در اثر

و معتقدند مشارکت مردمی، موجب پایداری اکوسیستم جنگل خواهد شد.

نتایج مربوط به دیدگاه‌های ناظرین طرح‌ها و مسئولین مرتبط با ساماندهی جنگل‌نشینان در خصوص برنامه طرح ساماندهی خروج دام از جنگل

در راستای سؤالات مطرح شده، بیشترین نظرات، عدم موفقیت اجرای طرح خروج دام از جنگل را، پراکنده‌کاری دانسته‌اند. در هیچ‌کدام از حوزه‌ها در سطح سری یا حوزه آبخیز، کل دام و دام‌سراها خارج و ساماندهی نشده‌اند و همواره با افزایش دام و افراد باقی‌مانده مواجه بوده است. اگرچه با وجود وابستگی خانوارهای مشمول ساماندهی به جنگل، عملیات اجرایی جنگل‌کاری در عرصه‌های مشمول ساماندهی انجام شده، اما

با سکونت دائم در جنگل در خصوص برنامه طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل

در راستای سؤالات مطرح شده، بیشترین اختلاف نظر مربوط به عدم رضایت آنها از شغل دامداری در شرایط حاکم است، آنها برای عدم چرای دام در فصل زادآوری جنگل، مشارکت در جنگل‌کاری‌ها، جلوگیری از ورود غیرمجاز دام به جنگل، مشارکت در جلوگیری از قاچاق چوب و تخریب و تبدیل جنگل به زمین زراعی، مشارکت به عنوان نیروی افتخاری حفاظت از منابع طبیعی و مشارکت به عنوان ذی‌نفع از منابع درآمد جنگل اعلام آمادگی کرده‌اند (شکل ۱). آنها همچنین بر این باورند که عدم به‌کارگیری مردمان بومی در حفاظت از جنگل، یکی از عوامل تخریب جنگل و منابع طبیعی است

شکل ۴- نمایی از شهرک ساماندهی هجرت شهرستان آستارا زمستان ۹۷

شکل ۵- نمایی از دامداری در شهرک ساماندهی رودبارسرای شهرستان رضوان شهر

شکل ۶- نمایی از شهرک ساماندهی کادوس شهرستان شفت زمستان ۹۷

شکل ۷- جنگل کاری عرصه ساماندهی شده در حوزه شفارود گیلان زمستان ۹۷

عدم ساماندهی خانوارهای مشمول در کل عرصه‌های جنگلی و مرتعی، تعداد دام افراد ساماندهی نشده افزایش یافته است. اگرچه جنگل‌کاری‌های عرصه‌های ساماندهی شده موفق بوده است، اما عملیات مراقبتی بعد از کاشت، چندان موفقیت‌آمیز نبوده است، به طوری که نهال‌های کاشته شده، در بیشتر مناطق، توسط دام سرچر شده‌اند. حضور دام افراد ساماندهی نشده به عنوان عامل مخرب برای جنگل‌کاری و تجدید حیات جنگل، از اهم مشکلات پیش‌رو برای توسعه پایدار جنگل است (شکل ۲) و در صورت ساماندهی جنگل‌نشینان یک حوزه، سبب توسعه پایدار جنگل خواهد شد.

نتایج ارزیابی جنگل‌نشینان ساماندهی شده از جنگل و ساکن در شهرک‌های ساماندهی در خصوص برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل

پاسخ جنگل‌نشینان ساماندهی شده ساکن شهرک‌های ساماندهی در راستای سؤالات مطرح شده نشان داد، بیشترین اختلاف مربوط به عدم رضایت از وضعیت شغلی، رفاهی، بهداشت و غیره است. ایشان اعتقاد دارند طرح ساماندهی جنگل‌نشینان سبب ایجاد بیکاری در منطقه، تغییر فرهنگ عمومی و نیز سبب افزایش جماعت بیکار در مناطق جلگه‌ای شده است و با اجرای طرح ساماندهی و خروج دام، وضعیت توسعه پایدار جنگل بهبود نیافته است (شکل ۳).

● جمع‌بندی

یکی از اهداف مهم طرح خروج دام از جنگل کمک به تغییر الگوی اقتصادی و معیشتی جوامع جنگل‌نشین است (عظیمی و امیری، ۱۳۸۷). یافته‌های این تحقیق حاکی از عدم موفقیت اجرای این طرح در گروه‌های مورد مطالعه جنگل‌نشین ساماندهی شده و نشده است. تعداد خانوارهای مشمول طرح ساماندهی در استان گیلان ۷۰۲۰ خانوار و تعداد واحد دامی مشمول طرح ۱۵۴۳۵۸۶ واحد دامی است، برای تعداد ۴۵۲۳۸۴ واحد دامی، مبلغ ۴۱۲۹۱۵۱/۱۳۶ (هزار

ریال) هزینه و ۸/۸۶۰ هکتار زمین واگذار شده است، در واقع این رقم هزینه‌کرد و زمین واگذار شده برای ۲۹/۳ درصد واحد دامی موجود در جنگل بوده است. با توجه به فرم‌های نظرسنجی و همبستگی داده‌ها، ۵۳ درصد از جنگل‌نشینان تمایل به ساماندهی و خروج از جنگل دارند، ۸۰ درصد خواستار دریافت پول، زمین و ایجاد شغل ثابت برای افراد خانواده بوده‌اند و ۲۰ درصد از آنها ادامه دامداری به روال گذشته را ترجیح می‌دهند، ۹۰ درصد جنگل‌نشینان ساکن جنگل، موافق روال گذشته ساماندهی و خروج دام از جنگل توسط سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور نیستند (شکل ۶) و خواهان بازنگری

۹۰ درصد

جنگل‌نشینان

ساکن جنگل، موافق روال

گذشته ساماندهی و خروج دام

از جنگل توسط سازمان جنگل‌ها،

مراتع و آبخیزداری کشور نیستند

و خواهان بازنگری و تغییر نگاه

سازمان به برنامه ساماندهی و

خروج دام از جنگل هستند.

و تغییر نگاه سازمان به برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل هستند. اختلاف معنی‌داری در پاسخ سؤالات طرح شده وجود دارد (۰/۰۴۹)، پاسخ جنگل‌نشینان ساکن جنگل نشان داد، بیشترین اختلاف مربوط به عدم رضایت از شغل دامداری در شرایط حاکم است، آنها با عدم چرای دام در فصل زادآوری، مشارکت در جنگل‌کاری، جلوگیری از ورود غیرمجاز دام به جنگل، مشارکت در جلوگیری از قاچاق چوب و تخریب و تبدیل جنگل به زمین زراعی، مشارکت به عنوان نیروی افتخاری حفاظت از منابع طبیعی و مشارکت به عنوان ذی‌نفع از منابع درآمد چوب، موافق هستند. مشارکت مردمی، موجب تکمیل حلقه توسعه پایدار می‌شود و اگر روند ساماندهی به روال گذشته و به صورت پراکنده انجام شود به برنامه

مدیریت پایدار جنگل کمکی نخواهد کرد، در واقع ضروری است خروج دام از جنگل در سطح یک حوزه آبخیز عملی شود و از ورود دام به جنگل توسط مجاورین حوزه جلوگیری به عمل آید. جمعیت دام، جمعیت آبادی (تعداد خانوار) و دامداری به عنوان منبع درآمد خانوارها اهمیت بسیاری در تعیین اولویت گزینه‌های انتخابی برای ساماندهی و خروج دام از جنگل دارد. در ارزیابی طرح ساماندهی خروج دام در قالب شهرک‌های متمرکز در شهرستان‌های آستارا، رضوان‌شهر و شفت، کلیه شهرک‌نشینان دامدار ساماندهی شده از روند گذشته اظهار نارضایتی می‌کنند. دیدگاه‌های مربوط به جنگل‌نشینان ساماندهی شده در خصوص برنامه طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل در هر سه شهرک همسو است. پاسخ جنگل‌نشینان ساماندهی شده ساکن شهرک‌های ساماندهی به سؤالات طرح شده، بیشترین اختلاف را به وضعیت شغلی، رفاهی، بهداشت، ایجاد بیکاری در منطقه و فرهنگ عمومی نشان می‌دهد، همچنین از نظر آنها طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل در مدیریت پایدار جنگل اثربخش نبوده است. تمامی جنگل‌نشینان ساماندهی شده بر این باورند که متضرر شده‌اند و نسبت به ساماندهی خود پشیمان هستند. دیدگاه‌های ناظرین و مسئولین مرتبط در خصوص روند گذشته و برنامه‌های آتی طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل در مناطق مختلف تقریباً یکسان است، آنها اعتقاد دارند، در صورت ساماندهی اصولی در قالب حوزه‌های آبخیز به مدیریت پایدار جنگل کمک خواهد شد و بهترین گزینه برای خروج دام از جنگل، ایجاد شغل جایگزین است تا معضلات اجتماعی اقتصادی در مناطق جلگه‌ای و شهری به وجود نیاید. ساماندهی طبق روال گذشته سبب بروز اختلالات اجتماعی، اقتصادی در مناطق جلگه‌ای و معضل فقر و بیکاری به دلیل نبود زیرساخت‌های کاری برای افراد ساماندهی شده در جنگل شده است. طرح ساماندهی جنگل‌نشینان در گذشته به صورت پراکنده به وسیله اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان گیلان و شرکت‌های مرتبط، عملیاتی شده و برای ساماندهی ۳۲۱۴ خانوار

شکل ۸- شاخه‌زنی درختان جنگلی جهت تعلیف دام و در بلند مدت تبدیل جنگل به مرتع و مناطق مسکونی در حوزه شفارود گیلان پاییز ۹۴

شکل ۹- در آوردن پوست درختان گیلاس وحشی جنگلی جهت سرپوش اترافگاه‌های دام در جنگل

شکل ۱۰- بهره‌برداری از جنگل همراه با وجود دام در آن

شکل ۱۱- جنگل با عدم موجودی دام و خانوار (شکل بالا) و بهره‌برداری از جنگل (شکل پایین)

با ۴۵۲۳۸۴ واحد دامی، هزینه‌ای بیش از ۴۲۹۱۵۱۱۳۶ ریال و ۱۳۸۵/۸ هکتار عرصه جنگلی، دربرداشته است (بی‌نام، ۱۳۹۷)؛ یعنی برای ساماندهی هر واحد دامی ۹۴۸۶۴۳/۴۸ ریال وجه نقد و ۱۹/۰۲ مترمربع زمین واگذار شده است. در عوض آزادسازی ۱۶۴۹۹۷ هکتار جنگل، ۱۳۸۵/۸ هکتار مستثنیات نیز به اراضی ملی بازگشته است. به عبارتی آزادسازی هر هکتار جنگل از وجود دام و جنگل‌نشین ۲۶۰۰۹۴۷/۵۰ ریال هزینه داشته است. البته هزینه‌ها در شرایط ثابت و در طول زمان اجرای طرح برآورد شده و در صورت به روز شدن، بی‌تردید، مبالغ بیشتر از این خواهد شد، البته خروج برخی

از جنگل‌نشینان به صورت کامل اجرایی نشد و در برخی از نواحی، حقی برایشان باقی ماند، این نواقص موجب افزایش دام افراد باقی‌مانده شد و شرایط بازگشت مجدد را برایشان مهیا کرد. بنابراین، در صورت تحقق برنامه ساماندهی و خروج دام به‌طور کامل در یک حوزه آبخیز و با نظارت کامل دستگاه متولی ساماندهی، خروج دام موجب حفظ اکوسیستم جنگل می‌شود.

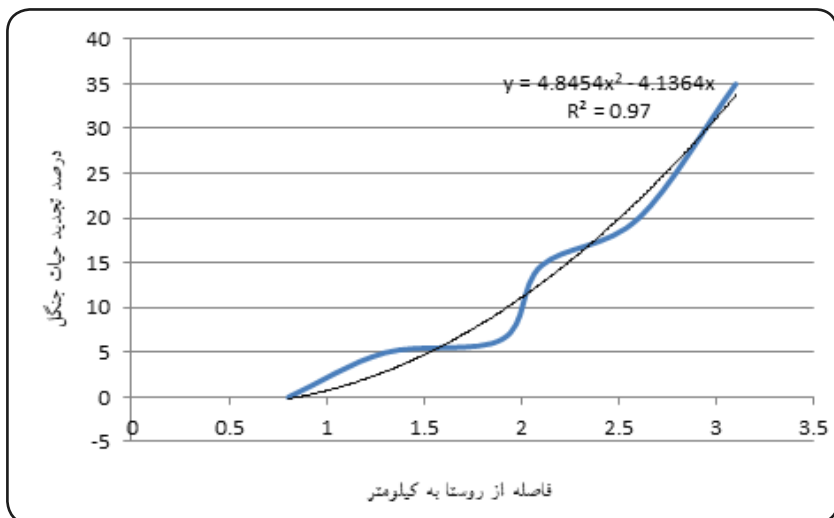
● ارزیابی خسارت‌های دام به تجدید حیات جنگل

روابط بین دو مؤلفه وجود دام همراه با برنامه مدیریت بهره‌برداری با تأکید بر اجرای طرح جنگل‌داری دو قطب متضاد

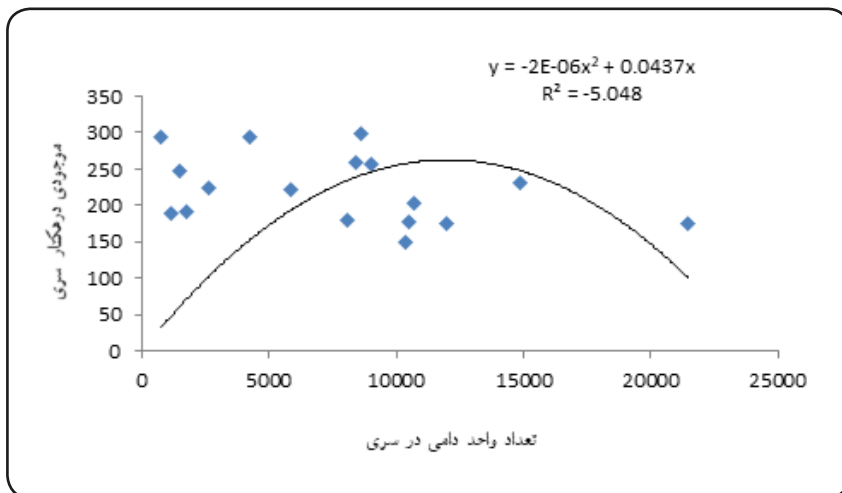
است. روابط به‌دست‌آمده در تحقیقات پیش‌رو نشان داد، هر چه تعداد دام بیشتری در سری‌های عملیاتی مورد بهره‌برداری چوب از جنگل، تعلیف کند، یا دارای روستا و سکونتگاه‌های بیشتری باشد، میزان متوسط موجودی سرپا در جنگل سیر نزولی دارد و همبستگی آن معکوس است. یعنی با وجود تعداد دام بیشتر در سری‌های مورد برداشت، حجم چوب سری‌ای جنگل از مقدار کمتری برخوردار است. همچنین در صورت فاصله بیشتر از سکونتگاه‌های دام و روستا، همبستگی افزایش تجدید حیات و پتانسیل رویشی و استمرار حیات در جنگل مثبت $R^2 = ۰/۹۷$ است و هر چه از روند بهره‌برداری در جنگل می‌گذرد، سیر مخروبه

شکل ۱۲- سر چر شدن نهال توسط دام

شکل ۱۳- نمودار افزایش تجدید حیات جنگل با افزایش فاصله از روستا

شکل ۱۴- منحنی افزایش دام با کاهش موجودی سریا در جنگل

و در پارسی که دام به صورت مستمر در آن حضور داشته است، (۱۸ واحد دامی در هکتار)، متوسط موجودی سریا در هکتار ۱۷۰/۹۱۹ سیلو و متوسط رویش در هکتار صفر است. تراکم در فصول پاییز، زمستان و اوایل بهار (زمان سبز شدن بذور) حداکثر است. به همان نسبت که تراکم دام در جنگل افزایش می‌یابد، از متوسط موجودی سریا آن کاسته می‌شود. با وجود مسائل اجتماعی، اقتصادی و با توجه به نتایج این پژوهش، در سیاست‌گذاری بهره‌برداری از چوب جنگل، دو مدیریت بهره‌برداری از جنگل و معیشت دامداری سنتی مرسوم نمی‌توانند در کنار هم قرار داشته باشند. در صورت تفکیک

این دو واحد، یعنی ساماندهی و خروج دام از جنگل و نیز با به‌کارگیری روش مدیریت جنگل‌داری نو و متناسب با شرایط اکولوژیکی، تولید اقتصادی جنگل نیز به حد نرمال مورد انتظار خواهد رسید. طبق آمار باقی‌مانده دام و خانوارهای مشمول ساماندهی و خروج از جنگل، ۱۰۹۵۲۲۰ واحد دامی در استان گیلان حضور دارد. اگر روزانه هر واحد دامی از ۲ نهال تغذیه کند (بی‌نام، ۱۳۹۶) و متوسط حضور دام در جنگل ۸ ماه در سال باشد، هر واحد دامی در سال ۴۸۰ اصله نهال را سرچر و تغذیه خواهد کرد، در استان گیلان و در سال ۵۲۶۶۹۵۹۶۰ اصله نهال مورد چرای

شدن جنگل شدت بیشتری می‌یابد. یافته‌های حاصل از طرح مقایسه تولید فراورده‌های چوبی و آثار اقتصادی- اجتماعی تولیدات دامی در جنگل در حوزه ۱۰ گیلان در سال ۱۳۷۶ نشان می‌دهد، در یک حوزه ۱۲۷۴۵ هکتاری با رویش سالیانه متوسط ۳/۰۷ سیلو در هکتار، ۲۸۲۸۹ مترمکعب چوب برداشت می‌شود. با توجه به نمونه‌برداری‌های انجام شده در خصوص میزان مصرف سوخت و سایر مایحتاج جنگل‌نشینان، متوسط مصارف روستایی در هر هکتار از جنگل در حوزه مورد مطالعه، ۳/۰۹۷ مترمکعب برآورد شده است (خانجانی شیراز، ۱۳۸۰)، یعنی دو برابر پتانسیل رویش، در جنگل مورد مطالعه بهره‌برداری می‌شود. با ادامه روند پیش‌رو، سالانه ۱۲۶/۱۸ هکتار از حوزه مورد مطالعه تخریب شده و سطح جنگل کاهش خواهد یافت. همچنین، در این جنگل برنامه قاچاق چوب نیز دور از انتظار نیست، البته به دلیل عدم وجود آمار و اطلاعات موثق، این مورد در نظر گرفته نشده است. با ادامه این روند و نیز با وجود دامداری‌های سنتی مرسوم و بهره‌برداری‌های شرکت‌های دولتی، یا خصوصی از فراورده‌های چوبی جنگل، در قالب طرح‌های جنگل‌داری، در عمل مقدار دو برابر رویش جنگل از موجودی سریای جنگل، در این حوزه عملیاتی، چوب برداشت می‌شود (خانجانی شیراز، ۱۳۸۰) و متأسفانه جنگل در برابر این فشارهای وارده تاب‌آوری نخواهد داشت، هر سال سطح ملموسی از مساحت این جنگل‌ها کاسته خواهد شد و به سطح اراضی مرتعی اضافه خواهد شد، یا به‌سوی نابودی پیش خواهد رفت، بنابراین، وجود آبادی‌ها، خانوارها، جمعیت، دام و معیشت وابسته به جنگل علاوه بر سایر خدمات جنگل که از نظر اقتصادی قابل محاسبه ریالی نیست، در روند کاهش تولید اقتصادی (چوب) نقش مؤثری دارد.

مقایسه‌ای که در دو پارسل و در یک سری با شرایط یکسان آب‌وهوایی و توپوگرافی انجام شد، نشان داد، متوسط موجودی سریا در هکتار در پارسی که حضور مستمر دام در آن، حداقل بوده است، ۵۶۱ سیلو و متوسط رویش در هکتار ۶/۵۹۱ سیلو بوده است

دام قرار خواهد گرفت. اگر حداقل ارزش ریالی هر اصله نهال (هزینه‌های موجود از تولید تا کاشت در عرصه) ۳۰۰۰ تومان باشد، علاوه بر هزینه‌های عملیات نگهداری تا مرحله استقرار و گذراندن خطر چرای دام، خسارت‌های ناشی از حضور دام به تجدید حیات جنگل، در سال و در استان گیلان ۱۵۷۷۰۹۰۸۸۰۰۰۰ تریلیون (بیلیون) تومان خواهد بود.

پیشنهادها

- ۱- مشارکت دادن جنگل‌نشینان به عنوان نیروی حفاظتی جنگل و ذی‌نفع از منابع و درآمد جنگل
- ۲- ساماندهی جنگل‌نشینان به صورت متمرکز در کل هر یک از حوزه‌های آبخیز
- ۳- سپردن کارهای مقاطعه‌کاری مرتبط با جنگل به جوامع محلی بدون واسطه تا مردمان محلی از منافع جنگل بهره‌مند شوند و برای حفاظت از آن احساس مسئولیت کنند.
- ۴- در صورت ادامه برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل، بهترین گزینه برای خروج دام از جنگل ایجاد شغل جایگزین برای افراد ساماندهی شده است تا معضلات اجتماعی- اقتصادی در مناطق جلگه‌ای و شهری به وجود نیاید.
- ۵- تجدیدنظر در روند ساماندهی به روال گذشته و به صورت پراکنده جنگل‌نشینان
- ۶- بازنگری آماری روند تغییرات اجتماعی- اقتصادی جنگل‌نشینان در طول برنامه ساماندهی و خروج دام از جنگل
- ۷- تدوین برنامه حفاظت از جنگل در حین برنامه تنفس جنگل (بازپروری جنگل) در حوزه‌هایی که طرح جنگل‌داری در آنها اجرا شده است.
- ۸- تدوین برنامه مدیریت احیاء و توسعه جنگل در قالب مدیریت حوزه آبخیز
- ۹- ورود دام به عرصه‌های جنگلی با رویکردهای علمی و تخصصی مغایر است و ضروری است با توانمندسازی جوامع محلی و افزایش مشارکت‌های مردمی در برنامه‌ریزی‌ها، نواقص موجود در این طرح‌ها را برطرف کرد.

منابع

- بی‌نام، ۱۳۹۶. آمار و اطلاعات ساماندهی اداره کل منابع طبیعی استان گیلان از سال ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۶. توحیدی، م.، یزدیان، ف.، اسحاقی، م.، عدل، م. و کوهستان، ج.، ۱۳۸۹. ارزیابی اثرات طرح ساماندهی خروج دام از جنگل بر جنگل‌نشینان (مطالعه موردی جنگل عباس‌آباد). اکوسیستم‌های طبیعی ایران، ۳(۴): ۷۵-۸۵.
- خانجانی شیراز، ب.، ۱۳۹۵. بررسی پیامدهای اقتصادی اجتماعی و برنامه ملی جنگل‌داری در پدیده تغییر اقلیم و تنوع حیات در جنگل‌های هیرکانی (مطالعه موردی حوزه ۹) گیلان. مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی گیلان، منتشر نشده.
- خانجانی شیراز، ب.، ۱۳۸۰. بررسی و مقایسه بین تولید بیولوژیکی و آثار اقتصادی اجتماعی تولید دامی در جنگل، دومین اجلاس بین‌المللی جنگل و صنعت، تهران، ۲۷ دی ماه ۱۳۸۰، تهران، صفحه ۱۴.
- خادم، ن.، ۱۳۸۰. بررسی وضعیت اقتصادی اجتماعی دامداران مشمول طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل. دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ۹۲ صفحه.
- یخکشی، ع.، ۱۳۸۲. مدیریت سازمان جنگل‌ها و مراتع و حفاظت از محیط‌زیست ایران در مقایسه با سیستم مدیریت پاره‌ای از کشورهای اروپایی. انتشارات دانشگاه مازندران، مازندران، ۳۰۲ صفحه.
- ریاحی، ب.، ۱۳۶۹. نگاهی به روند تخریب در منابع طبیعی تجدیدپذیر کشور. تحقیقات جغرافیایی، ۱۸: ۲۲۴.
- سعیدی، ن. و نجفی، ا.، ۱۳۸۹. کاربرد فرایند شبکه‌ای در تعیین اولویت خروج دام از جنگل و ساماندهی جنگل‌نشینان (مطالعه موردی سری باباکوه حوزه آبخیز گیلان). انجمن جنگلبانی ایران، ۲(۴): ۳۰۹-۳۲۱.
- شامخی، ت.، ۱۳۷۱. پلی‌کیی درس سیاست جنگل دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران، تهران، ۷۰ صفحه.
- عظیمی، ح. و امیری، م.، ۱۳۸۷. ارزیابی اثرات اجرای طرح ساماندهی و خروج دام از جنگل بر جنگل‌نشینان در استان گیلان (مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان رضوان‌شهر). پژوهش‌های جغرافیا، ۶۳: ۱۷۷-۱۵۷.
- علی‌پور، ع.، باقریان، س. و احمدی، غ.، ۱۳۸۰. بررسی و تحلیل رفتارهای اقتصادی اجتماعی جوامع محلی در بهره‌برداری از منابع طبیعی حوزه‌های آبخیز شمال (مطالعه موردی حوزه آبخیز وازرود شهرستان نور). منتشر نشده.
- فرهی، ا.، قدسی‌خواه، م. و محمدی، ک.، ۱۳۹۰. بررسی مسائل اقتصادی اجتماعی در راستای مدیریت

جنگل‌های طرح گل‌بند ویسر شهرستان نور. نخستین همایش ملی جهاد اقتصادی در عرصه‌های کشاورزی و منابع طبیعی در قم، قم، ۲۴ آذر ۱۳۹۰، صفحه ۱۴-۱.

طفعلیان، م.، خوی‌دین، ب. و مجنونیان، ب.، ۱۳۸۷. روشی در برآورد ریالی صدمات بهره‌برداری جنگل بر توده و زادآوری (مطالعه موردی: سری الندان و واتسون) علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۰(۲): ۶۲-۵۱.

محمودپور، ا.، ۱۳۸۲. نظر اجمالی بر مسائل اقتصادی- اجتماعی جنگل‌های شمال. مجموعه مقالات کیمیای سبز، انتشارات معاونت جنگل، سازمان جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری کشور، تهران، ۳۶۸ صفحه.

مرتضوی، ا.، نجفی، ا. و نوازی، م.، ۱۳۸۶. ارزیابی اقتصادی طرح خروج دام از جنگل و تأثیر اجرایی طرح در تولیدات دام. مجموعه مقالات ششمین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد، ۸ آبان ۱۳۸۶، صفحه ۷-۱.

Adrianp, W., 1993. Natural resource conflicts in south-west Ethiopia: state, communities, and the role of the national conservation strategy in the search for sustainable development, Nordio Journal of African studies, 83-99.

George, V., 2002. Learning from the Grassroots: lessons from community action for policy change, Improving policy-livelihood relationships in sour Asia, Issue paper 2, pp: 1-20.

The international land coalition (community empowerment facility program) 2001-2003, Strengthening of local governance in nature management capacity through widow participation of local people project: implementation, results and lessons learned TWA- ALBAWIA, pp: 2-21.

Wolfslehner, B., Vacik, H. and Lexer, M.J., 2005. Application of the analytic network process in multi-criteria analysis of sustainable forest management. Forest Ecology and Management, 207: 157-170.

Wolfslehner, B., Vacik, H. and Lexer, M.J., 2008. Evaluating sustainable forest management strategies with the Analytic Network Process in a Pressure-State-Response framework. Journal of Environmental Management, 88: 1-10.